

A REFORMKOR ESZMEI ELŐKÉSZÍTŐJE: AZ ERDÉLYI MUZÉUM

1

Első XIX. századi, magyar nyelvű irodalmi-kulturális folyóiratunk, az 1814-ben megindult *Erdélyi Múzeum* egykorú fogadtatása, illetve megítélése a lehető legkedvezőbb volt. Nem is csupán a kortársak, hanem — s ez súlyosabban esik a latba — a közvetlen utókor szemében is — jöllehet az utóbbinak hangadói immár szemben állottak a folyóirat szerkesztőjének, Döbrentei Gábornak törekvéseivel. Mert úgy véljük: Kazinczy tetszése — ki az első kötetet az utcán lapozgatva, önfeladt gyönyörűségében orra bukott — nem teljes értékű tanúságtétel. Mint ahogy nem az baráti körének, Cserey Farkasnak, Desseffy Józsefnek, Sipos Pálnak, Szentmiklóssy Alajosnak és Vitkovics Mihálynak rajongó megnyilatkozása sem: valamennyien munkatársai voltak az *Erdélyi Múzeumnak*, emellett közülük többen a vállalkozás ösztönzői, nem utolsósorban anyagi támogatói is. Sokkal hitelesebb az ellenfél elismerése. Nos, éppen-séggel Döbrentei két legnagyobb vitapartnere, Toldy Ferenc és Bajza József mondta utóbb a legértőbb és legmelegebb méltánylást az erdélyi folyóiratról. „... az erő s nemzeti dísz palládiuma felé fordulok, a kedves Erdély felé — írta Toldy 1826-ban, amikor pedig már Döbrentei az irodalmi konzervativizmus támogatójává hanyatlott — melynek kebeléből ... már 1814-ben *Muzeumát* elindította, tárházat számtalan jónak, igaznak, szépnek! Tíz kötetet ada négy év alatt, s megszüntét még semmi ki nem pótlotta. ... Ízlés, ítélet, józanság, többoldaloság *bélyegei* voltak az *egésznek* ... Én több íróársaimról tudom, hogy ez vala proscholionok s kalauzok a pálya kezdetén.” Bajza pedig legnagyobb kritikai csatározásai közepette, 1834-ben akként nyilatkozott, hogy ő az addigi összes magyar folyóirat közül az *Erdélyi Múzeumnak* adja az elsőséget. Miért? „... mert ... ez tartotta meg irányát és karakterét mindvégiglen, róla lehet legkevésbé mondani. ... , hogy mindig alább és alább súlyodt, s ez lát-szik kora míveltségének színét leginkább magán viselni. Sőt bíráló nem ismer magyar folyó-iratot, melyben kiterjedtségéhez képest oly sok józan és hasznos egy felüleg alatt koncentrálna volna.” Ugyanakkor, az elismerő ítéletek ellenére: a folyóiratról mindeddig — több mint másfél-száz év alatt — egyetlen monográfia nem készült, s anyagának összefoglaló-elemző feltárására sem sok történt. Mi lehetett az oka ennek a közönynek?

Egyrészt talán Döbrentei dicstelen szereplése utóbb a Conversations-Lexikoni pörben, szembekerülése az Aurora-körrel, a haladás irodalmi képviselőivel. Másrészt a drámapályázat s vele kapcsolatosan klasszikus drámairónknak, Katona Józsefnek mellőztetése. Pontosabban: mellőztetésének legendája. Mert az kétségtől való tény — mint közismert —, hogy e folyóirat drámapályázatán egy dilettáns szerző jelentéktelen műve nyert díjat, s Katona nevét meg sem említették. Ám az is tény — bár jóval kevésbé ismeretes a közönség körében —, hogy a *Bánk bán* aligha érkezett meg Kolozsvárra. Legalábbis arra nincs semminő bizonyíték, hogy eljutott volna Döbrentei kezébe. Mindegy: a vélt mellőfogás eleve rossz megvilágításba helyezte a folyó-iratot. Jöllehet, ha az *Erdélyi Múzeum* szerkesztője csakugyan elkövette volna az inkriminált tévedést, az csak azt bizonyítaná, hogy rossz kritikus volt. (Látni fogjuk, csakugyan az volt.) Szerkesztői-irodalmszervezői képességeiből azonban nem vonna le semmit (már csak azért sem, mivel e pályázatnak csakugyan része volt a *Bánk bán* elkészülésében), mint ahogyan

nem másítaná meg folyóirata jelentőségét sem. Azt a tényt, hogy vállalkozása, az *Erdélyi Múzeum* egyike volt a XIX. század legjelentősebb hazai szellemi orgánumainak, reformkori irodalmi és társadalmi eszmélkedésünk előkészítőinek és elterjesztőinek, a romantika és a liberalizmus eszméi úttörő propagálójának.

Majd két évtizedes szünet és számos hamvába holt kísérlet után került sor az *Erdélyi Múzeum* megjelenésére. 1795 után egy időre tudvalevőleg szóba sem jöhetett az addig virágzó magyar nyelvű folyóirat-irodalom bárminemű folytatása. A szigorú cenzúra-rendelkezések mellett a társadalmi körülmények sem voltak kedvezőek: a nemesség megrettent a forradalom szellemétől. A próbálkozások sorra megbuktak: Kis Jánosé éppúgy, mint Szemere Pálé és Vitkovics Mihályé, Fejér Györgyé csakúgy, mint Rummy Károly György német nyelvű folyóiratának terve. Ami viszont napvilágot látott, abban nem volt köszönet: 1806-ban *Segítő* címmel az akkor huszonegy esztendőös Ragályi Tamás szerkesztésében került a közönség elé egyetlen, mindössze ötvenkét lapos füzet Budán, tele a szerkesztőnek és barátainak, Palóczy Lászlónak és Bölöni Lászlónak önképzőkori jellegű verselményeivel. Színvonalára mi sem jellemzőbb, mint az, hogy beköszöntőjében a szerkesztő hangsúlyozta: rossz darabokat is felvesz gyűjteményébe.

Ami Kazinczy triászának sem sikerült, miért sikerült vajon Döbrentének? Ami nem jöhetett létre az ország központjában, Pesten, miért valósulhatott meg a távoleső Kolozsvárott? Az indíték mindenekelőtt az erdélyi viszonyokban, Erdély múltjában és jelenében keresendő. Irodalmunknak és nemzeti műveltségünknek ebben a Habsburgok által önálló provinciaként kormányzott országrészben nemcsak igen gazdag hagyományai voltak — Apácai Csere Jánostól Bod Péterig s Heltai Gáspár 1551-től Kolozsvárt megjelentetett bibliafordításától és az 1530-ban megrendezett abrudbányai színielőadástól Batthyány Ignác erdélyi püspök 1781-es keltetésű akadémiai tervéig —, hanem ezek a hagyományok a magyarországinál elevebben éltek és hatottak. Erdélyben ugyanis magyarul beszélt nemcsak a néptömegek jelentős része és a nemesség, hanem az arisztokrácia is. Magyar nyelven folyt az ország, a megyék és a legtöbb város közigazgatása, s úgyszintén ez volt a műveltebb társalgás nyelve. A társadalmi osztályok emitt nem különültek el oly élesen egymástól, a főnemesség nem rendelkezett a magyarországihoz hasonló latifundiumokkal, életmódjában és mentalitásában meglehetősen kevésbé különbözött a köznemességtől. Kapcsolata, függése Béctől sokkal gyérebb, illetve lazább volt: könnyebben meg lehetett nyerni egyes tagjait a nemzeti nyelv és kultúra törekvéseinek. Emellett Erdélyben a vallási ellentétek sem voltak oly élesek: a négy bevett vallás követői itt évszázadok óta békességben éltek egymással. Az anyanyelv iránti szívesebb készséget 1816-ban a földön utazva Kazinczy azonnal érzékelte is: „... Mióta Erdélybe beléptem, magyartól még nem hallottam egyéb szót mint magyart. . . kivéven a szász földet, velem a külföld nyelven senki nem szólott, de igen magyarul a külföld szülöttjei” — jegyezte fel örömmel az *Erdélyi levelekben*.

Nem véletlen, hogy míg — mint arra Erdély művelődéstörténetének jeles kutatója, Jancsó Elemér rámutat — Magyarországon a XVIII. század végén sikertelenül harcolt a progresszív értelmiség az állandó színház és a magyar tudós társaság létesítéséért, addig Kolozsvárott, illetve Marosvásárhelyt mindkettő létrejött. 1792-ben megkezdte előadásait a kolozsvári színház, egy évvel később pedig megtartotta első ülését Bessenyei, Batsányi és oly sok más jeles magyar író nagy álma: a tudós társaság. Ez az Aranka György vezetésével megalakult *Magyar Nyelv- és Irodalomtörténeti Társaság* azután egészen 1806-ig kiterjedt tevékenységet folytatott: ötvenegy ülésén először tömörítve az erdélyi értelmiség java részét. Közvetlen előzményeként Döbrentei folyóiratának: az *Erdélyi Múzeum* körül nagyrészt e régebbi társaság tagjait találjuk majd. De előkészítője volt Aranka az új vállalkozásnak a nemzeti nyelvű dráma-irodalomért és színházért folytatott fáradhatatlan agitációjával is: az ő ösztönzésének volt leginkább köszönhető az, hogy 1794-1795-ben az erdélyi rendek az országgyűlésen megszavazták az állandó színház építését, s egy évtizeddel később lerakták annak fundamentumát.

E színházat csak 1821-ben avatták ugyan fel, de Thália magyar nyelvű papjai addig sem voltak hajlék nélkül: 1810-ig csak magyar társulatok játszottak Kolozsvárt, amelyeknek előadásait az erdélyi vezető osztályok tagjai, élükön a császári gubernátorral, rendszeresen látogatták.

Összetevője volt azután az *Erdélyi Múzeum* létrejöttének az erdélyi szabadkőművesség is. Erdélyben a páholyok nemcsak hogy nagyon erősek voltak — 1791-ben az ottani országgyűlésen már az „ötödik befogadott vallás”-ról beszéltek! —, hanem tagjaik közé sorolhatták az államigazgatás, a gubernium legbefolyásosabb tagjait. Az irodalom és a tudomány pártolása pedig tudvalevőleg a „testvérek” alapvető törekvései közé tartozott, s jöllehet a páholyokat 1795 után bezárták, ez nem jelentette a szabadkőműves szellemiség olyan mérvű meggyengülését, mint Magyarországon. „... Már a francia forradalom rég lezajlott, és az európai reakció mindenütt úrrá lett, amidőn Erdély nemesi kúriáiba, kisvárosaiba visszahúzódva még élt a voltaireanizmus, még élt a deizmus, és dolgoztak még, ezúttal nem szabadkőműves kötetnyben, de szabadkőműves lélekkel, a szebeni és a kolozsvári páholyok egykori »testvérei«” — írja a jelenségről Jancsó Elemér. Annál is inkább dolgozhattak, mivel Erdélyben nem volt jakobinus per: Bánffy György gubernátornak — tőle sem volt idegen a szabadkőművesség — ügyes taktikázásával sikerült elkerülnie a véres színjáték itteni megrendezését. 1794 elején pedig az itt szervezkedő Diana-vadásztársaság igencsak haladó célok megvalósítását tűzte maga elé: a fő- és a köznemesség összefogását, az összes szabadrendűek — beleértve az értelmiséget is — egyenlőségét, útleírások kiadását, az ifjúság nevelését — csupa olyan célkitűzést, amely utóbb Döbrentei folyóiratában szerepel valamiképp ismét. Erdélyben még a szervezkedés lelke, az idősebb Wesselényi is elkerülte a letartóztatást, csupán Barcsay Ábrahám — az *Erdélyi Múzeum* majdani író-ideálja — ellen folyt egy ideig a vizsgálat. Ez is közrehatott abban, hogy míg Magyarországon a terrorintézkedések következtében a nemesi értelmiség legnagyobb része kiábrándult a társadalmi változások lehetőségeiből, Erdélyben ez a folyamat másként alakult: itt a fő- és a köznemesség soraiban továbbra sem talált visszautasításra az írásban kifejtett progresszív gondolat.

S még kevésbé talált abban a társadalmi rétegben, amelyik időközben kialakult: az értelmiségében. A XVIII. század híres folyóiratai, a *Magyar Museum*, az *Orpheus*, az *Uránia* sorra az előfizetők szűk voltával küzdenek, nehezen tesznek szert állandó közönségre. Döbrenteit ez már nemigen fenyegeti: íróként és olvasóként egyaránt számíthat a protestáns főiskolák (a nagyenyedi, kolozsvári és marosvásárhelyi református, valamint a kolozsvári unitárius kollégium) tanáira és diákjaira, továbbá a kolozsvári és a gyulafehérvári katolikus líceumokéra. De ezzel együtt, ezen túl előfizetőként másokra is: folyóiratának 1814-ben megjelent első kötete végén négyszázötvennégy nevet sorol fel, katolikus papokét, református lelkészekét, papnövédekét, tanárokét, királyi preceptorokét, rétorokét, udvarbírókét, kancellistákét, számtartókét és jurátusokét, majd a második kötet végén azt kibővíti orvosok, unitárius tanítók, uradalmi tisztek, jószáginspektorkok, uradalmi fiskálisok és ügyészek neveivel. S ugyanitt elárulja azt is, hogy kik gyűjtik folyóiratára az előfizetéseket: kivétel nélkül papok, kollégiumi tanárok, ügyészek, nevelők, szemináriumi prefektusok.

Az elmondottak alátámasztására villantsuk fel az *Erdélyi Múzeum* támogatóinak köréből két jellegzetes alak sziluettyét: Cserey Farkasét és Kozma Gergelyét. Az előbbi erdélyi köznemes, Wesselényi Miklós sógora, az árvízi hajós nagybátyja, szabadkőműves, ugyanakkor aranysarkantyús vitéz, egyaránt büszke arra, hogy Kazinczy közeli barátja és a nemesi inszurrekció őrnagya. Lángoló hive a magyar nyelvi törekvéseknek — már 1805. augusztus 1-én azt írta Széphalomra, hogy „... valameddig egyesített erővel nem vesszük annak gyarapítását [ti. a nemzeti nyelvű kultúrának] munkába. ... addig közterjedésre nem léssen ereje”; egyike lesz azoknak, akik a legtöbbet segítenek majd Döbrenteinek: jórészt az ő összeköttetései révén (Wesselényi család!) nyeri majd meg az utóbbi Erdély arisztokratái haladó részének a támogatását. Kozma Gergely viszont alulról jött ember, unitárius pap Szentgericén: elolvassa a folyó-

irat első kötetét, ujjongó levéllel jelentkezik Döbrenteinél. 1814. szeptember 17-i dátummal azt újságolja neki, hogy máris negyven előfizetőt szerzett, kiknek nevét és díját mellékelten küldi, továbbá vállalja további száz (1) előfizető szerzését. Ugyanitt felhívja a szerkesztő figyelmét egy Gedő József nevű, Szentmihályfalván lakó ifjú literátorra, ki máris előfizetett a folyóiratra, s kit meg lehetne nyerni az alkotó közreműködésre is, továbbá a Marosvásárhelyt élő ifjú Filep József törvényszéki szószólóra, kit szintén be lehetne vonni a közös munkába. . .

Cserey Farkas és Kozma Gergely: a bennük megtestesülő két társadalmi típus formálja majd nemcsak az *Erdélyi Múzeumot*, hanem a következő évtizedek magyar irodalmi műveltségének egészét is.

2

A körülmények kedvezőek voltak, de folyóiratunk létrejöttének volt még egy el nem hanyagolható tényezője: Döbrentei Gábor személyisége. Az ő szerkesztői rátermettsége, felkészültsége, sokéves kitartó munkája is előfeltétele volt a sikernek. Azért szükséges ezt külön hangsúlyoznunk, mert — mint arra már utaltunk — az utókor emlékezetében eléggé ellenszenves kép alakult ki róla, s ezt a legtöbbször rávetítik ifjúkori tevékenységére is. Ez az ifjúság pedig kifejezetten a korszerű irodalmi és társadalmi eszmék iránti érzékenység jegyében alakult, azokra az új nemzedékből Döbrentei érzett rá a legkorábban, ha nem is mélyen és alkotó módon.

Az evangélikus papfiúra Kis János figyelt fel először a soproni diákok önképzőkörében, s Döbrentei élete ettől kezdve az irodalom jegyében telik el. Alighanem Kisnek is szerepe volt abban, hogy tanítványa már tizenkilenc esztendőős korában, 1804 novemberében levéllel jelentkezett Kazinczynál. Másfél esztendővel később a fiatalember számára megadatik a művelődés, önképzés kivételes lehetősége: 1806 áprilisában német földre, a wittenbergai egyetemre utazik, elmélyítendő már addig is ritka olvasottságát, világirodalmi jártasságát. Már az úton rá kell döbennie elmaradottságunkra, intézményeink hiányaira. Alighogy Wittenbergbe érkezik, Kazinczyhoz szóló levelében máris kritikus hangon szólal meg: „. . . Prágában az olasz teátrumot megnéztem. Van itt cseh is. Ezt a várost én úgy képzelem Csehországban, mint a mi hazánkban Pestet. De majd boldogabbnak mondanám. Prágában többen beszélnek csehül mint németül. Pesten pedig jobb részint németek lármáznak. És Prágában cseh teátrum! Hol, hol van Pesten a magyar? Bizony, bizony előntenek bennünk az idegenek, ha nem iparkodunk.” Nagy erővel veti bele magát tanulmányaiba: kiterjedt esztétikai és világirodalmi stúdiumokat folytat, falja a híres esztétikaprofesszor, Pölitiz által ajánlott könyveket, emellett megtanul franciául, angolul, olaszul. De még hasznosabb számára itt az élet iskolája: Wittenbergben időzik, amikor Napóleon seregei átvonulnak a városon. Mély hatást gyakorol rá mind a francia gloire, mind pedig a megalázott németek feltámadó nemzeti érzése, a nemzeti eszme jegyében felpeszdlő szellemi élet. 1807. március 11-én Széphalomra írott levelében már a későbbi szerkesztő célkitűzéseiből villan meg valami: „. . . Én úgy gondolom, hogy most vagyon ideje annak, hogy egy-két magyar poéta támadjon, akik literaturánknak olyan becsst adjanak, mint Klopstock, P. Corneille, Tasso a magok nemzetjeinek. Élni csak akkor fogunk más nemzeteknél, ha magyar teátramaink eredvén, egy hathatós genie Anglia Euripidesének árnyékát a mi földünkre vonja.”

A körülmények Döbrentei számára továbbra is szerencsésen alakulnak: hazatérése után 1807 októberétől — Kazinczy ajánlásának eredményeképp — gróf Gyulai Ferencné Kácsándy Zsuzsanna fia mellett, Erdélyben, Andrásfalván lesz nevelő. A sokezer kötetes könyvtár itt éppúgy kitűnő lehetősége további önképzésének, mint a kolozsvári színház, hová tanítványával ellátogathat. Ilyen körülmények közt hamar feltámad benne a tettvágy. Már 1808. január 14-én azt írja az erdélyi művelődés apostolának, Aranka Györgynek: „. . . sajnálni lehet, hogy Erdélyben nincs egy magyar újság. . . Mennyi terjedhetne ebben a kis hazában ezáltal.” Így amikor

1809 nyarán először tiszteleg személyesen Széphalmon, Kazinczynak nem nehéz rávennie őt egy irodalmi orgánum megindítására. Ez év október 20-án már ezzel kapcsolatos elképzeléseiről számol be mesterének: tervezett irodalmi almanachja számára kéri Kazinczy kéziratait, majd amikor az válaszában ehelyett inkább kritikai folyóirat megjelentetésére ösztönzi, elfogadja a változást. 1809. december 13-i levelének tanúsága szerint több író — Kis Jánost, Virág Benedeket, Szemere Pált stb. — meg is nyert vállalkozásának, alapelvül tűzi ki a Kazinczy ajánlotta igényességet („... olyan idéetlen szerelmes, névnapi raptusok, mint a Segítőben, Mindenés Gyűjteményben vagynak, nem fogják lealacsonyítani a munka hevét”), sőt azt tervezi: folyóiratával már 1811-ben a közönség elé lép.

Hosszú és küzdelmes út vezetett pedig odáig. 1810-ből fennmaradt egy Cserey Farkashoz intézett levele, amelyben először számol be tervéről. „... Én Kolozsvárt egy literatúra i újságot akarnék kezdeni, s azt praenumeratívál a postán küldeni. Csak engedelmet kaphassak a guberniumtól” — írja Döbrentei, s Cserey nyomban akcióba lép: saját költségén kinyomtatja az *Erdélyi Múzeum* plánumát, szétszítja az erdélyi országgyűlés tagjai közt s maga fordul a császári engedély megnyerése érdekében a gubernátorhoz. Alighanem ez az 1810. június 20-án kelt plánum is közrejátszhatott abban, hogy az engedély igen nehezen született meg. Döbrentei ugyanis e negyedévente nyolc-tíz íven megjelenendő folyóiratát nemcsak a nemzeti literatúra előmozdítására szánja, hanem fejtegetéseihez hozzáteszi: „... Ez lehetne... a központ.” Bécsben nem szívesen hallottak a császárvároson kívül semmiféle központról, s Cserey 1811 februárjában csüggedten kénytelen beszámolni a széphalmi vezérnek: „... Az Erdélyi Múzeumból valóban nem látom, hogy lehessen valami.” Egy hónappal később Döbrentei is megerősíti: az akadályok nagyok. Több mint két esztendei várakozás és huzavona után, 1812 novemberében kapta csak meg az engedélyt.

S nehézségekben ezután sem volt hiány. Cserey 1813. március 11-i levelében is fájdalommal kénytelen tudósítani Kazinczyt arról, hogy „Szegény Döbrentei nehezen halad előre”, három hónappal később pedig maga a szerkesztő-jelölt is bosszúsán írja Széphalomra: igen sok ideje és energiája múlt el a betűk, a papíros megszerzésével és a kiadás költségeinek megszerzésével. Ez utóbbi akkor vált lehetővé, amikor 1813-ban tanítványával együtt Kolozsvárra költözött, s részben Cserey, illetve a Wesselényi-ház, részben a Gyulai familia összeköttetései révén az erdélyi arisztokratáktól összegyűjtötte a szükséges összeget.

1813. június 7-én végre megjelenhetett Kolozsvárott Döbrentei „híradás”-a lapja közeljövőben történő megindulásáról. Büszkén tájékoztatja a közönséget: a költség megvan, s az első füzet nyomtatás alá készen áll. Ekkor még negyedévenként tizenkét—tizenkét ívből álló füzeteket szándékozik kiadni, s az előfizetések gyűjtését azzal hirdeti meg — hatvan embert nevez meg gyűjtőkként! —, hogy az *Erdélyi Múzeum* a következő év elején a tervezett terjedelemben bizonyosan megindul. Amint azonban a nyomdai munkák megkezdődnek, elhatározását meg kell másítania. Nem gyűlnek a kiadásra érdemes munkák — s Döbrentei barátainak szóló leveleiben újra meg újra leszögezi, hogy csak színvonalas alkotást vesz fel folyóiratába —, így 1813. november 19-én már arról értesíti Kazinczyt, hogy áttér a rendszertelen megjelentetésre: csupán akkor adja ki a folyóirat új kötetét, ha tizenkét—tizenkét ívnyi közlésre alkalmas anyag összegyűlt. Ugyanitt arról tájékoztatja mesterét, hogy mindaddig csak 258 előfizető jelentkezett. A következő év január 10-ig azonban ez a szám már 380-ra nőtt, s a szerkesztő örömmel újságolja: „... Ez azt mutatja, hogy a nemzet fel van serkenve.” A megjelenéskor derül ki azután teljesen, hogy ezt a folyóiratot a közönség már mennyire várta: 1814. május 5-én kapta meg a könyvkötőtől a szerkesztő az első példányokat (el is vitte tőle mindjárt az ifjabb Wesselényi Miklós), s nem egészen egy hónappal később, június 3-án arról adhat számot Kazinczynak, hogy a nyomtatott 550 példányból már egyetlenegy sincs raktáron. S amikor október közepén a folyóirat első kötete második kiadásban újra megjelenik — immár Pesten, Trattnernél, aki az eredmények nyomán látott benne fantáziát — 1 000 példányban, akkor az újabb kiadás is elkél az utolsó darabig.

A közönséggel tehát nincs baj — egy ideig nem is lesz, a második kötet 680, a harmadik 750 előfizető számára jelenik meg —, annál inkább a beküldendő kéziratokkal. Döbrentei ezen úgy próbál segíteni, hogy maga köré gyűjti író- és professzortársait, s ráveszi őket, hogy negyedévenként legalább két-két ívnyi használható kézirattal támogassák. Ettől eltekintve is újszerű, a reformkori irodalmi csoportosulások szerveződését előlegező vonása szerkesztésmódjának, hogy nem kívánja kizárólagosan a maga képmására formálni a lapot, ellenkezőleg: kollektív ügyé, együttes tevékenységtől függővé teszi annak összeállítását. Akként, hogy hetente, de legalábbis havonta egyszer összegyűjti szállásán az érdeklődő kolozsvári értelmiségieket, papokat, tanárokat stb., s e gyűléseken felolvassák az elkészült munkákat, utána pedig mindenki szabadon megteheti megjegyzéseit, nemegyszer félrevezetve az érdemtelen műveket. Döbrentei ezzel az ügyes szerkesztői fogással is előmozdítja azt, hogy folyóirata közösségteremtő tényezővé, szélesebb rétegeket megmozgató-egységbe szervező orgánummá váljék — úttörő szerepet vállalva ezzel irodalmunk és sajtónk történetében.

A II. kötettől kezdve azután Trattnernél jöttek ki Pesten a kötetek — olcsóbban és csinosabban. A második 1815 áprilisában, a harmadik ugyanez év novemberében, a negyedik 1816 márciusában, az ötödik októberben, a hatodik 1817 áprilisában, a hetedik júliusban, a nyolcadik decemberben, a kilencedik 1818 februárjában, végül a befejező tizedik ugyanennek az évnek szeptemberében. Rendszertelenül, semminő időrendhez nem alkalmazkodva, de mégis folyamatosan és végig egyazon elvi programtörékvések szolgálatában — azokat az egymás után sorakozó kötetek anyaga által fokozatosan elmélyítve, szellemi egységgé formálva, egy irodalomkritikai gondolkodásrendszert sokoldalúan megvilágítva.

3

Folytatás és újat kezdés, követés és különbözés, összegzés és továbblépés — ezek a látszólag eltérő intenciók tűnnek elénk, ha az *Erdélyi Múzeum* anyagát elődeiével összevetjük. Döbrentei egyfelől tudatosan és gondosan ügyelt arra, hogy az 1780–90-es évek folyóiratainak jelentősebb szellemi kezdeményezéseit a maga vállalkozásában egyesítse, hogy a kulturális felújulással, amely azokban megvalósult, mintegy szerves kontinuitást teremtsen — ezzel is ösztönözve az irodalmunkban, művelődésünkben megvalósítandó egységtörékvéseket. Másfelől viszont azon igyekezett, hogy ezt az örökséget beoltsa az új idők új szemléleti tendenciáival, a forradalmi és a napóleoni idők ideológiai, valamint irodalomkritikai tanulságaival — olyan eszmei vonásokkal, amelyek a felvilágosodás örökségét is átszínezik, azt az új korszak követelményeinek áthangolják.

Ennek megfelelően az *Erdélyi Múzeumban* felújulnak és továbbélnének Batsányi *Magyar Museumának* kezdeményezései: a nemzeti nyelv kiművelése a felvilágosult nemzetek példája nyomán, azok tervezett utolérésével, az ezt szolgáló intézmények (akadémia, színház) propagandájával: a nemzeti múlt nagy alakjainak példaképek állítása; a nevelés ügyének felkarolása. Hasonlóképp folytatódik Döbrenteinél Péczeli *Mindenek Gyűjteményének* ismeretterjesztő, az olvasást népszerűsítő iránya is, nemkülönben az *Orpheusnak*, Kazinczy vállalkozásának egyik legfőbb törekvése, az erudiciótól és morális célzatosságtól mentes szépirodalmiságnak, a művészi szépnak, az önálló esztétikumnak kultusza, a fentebb stíl, az ízlésbeli kifinomultság válfajainak és műformáinak megvalósítása, továbbá Kármán *Urániájának* eredetiség-programja, a hazai élet, sőt közelet tükröztetésére való igénye, az irodalom nemzeti karakterének kifejlesztését és megerősítését szolgáló gondolata, végül Herdertől elsajátított fejlődésszemeje, evolúcioner kultúra-koncepciója is. Sőt Döbrentei számára még az erdélyi százszok 1790 és 1801 között fennálló kulturális folyóirata, a Nagyszebenben megjelenő *Siebenbürgische Quartalschrift* is továbbfolytatandó tanulságokkal szolgál: elmaradottságunk tudatosításával, a művelt nyugattal való összevetésekkel, a legújabb irodalom kritikai átnézetének és Erdély honismeretének programjával.

Mindezeket a széles körű és nem egy vonatkozásban divergens célkitűzéseket azután az erdélyi folyóirat szerkesztője úgy képes egységbe fogni, hogy társítja hozzájuk a német romantika ideológusaitól frissen eltanult elveket, irodalomkritikai princípiumokat — folyóiratának jellegét, publicisztikus érvrendszerét, agitációs erőterét az ő nyomukban, mindenekelőtt Friedrich Schlegel divatos vállalkozásának, az 1812-ben Bécsben megindított *Deutsches Museum*nak mintájára alakítva ki. Az ifjabbik Schlegelnek folyóiratát Döbrentei már azáltal követi, hogy átveszi annak főbb témaköreit. Ő is közül szépirodalmat, de nála ugyancsak az irodalomelmélet és az irodalomkritika kérdései kerülnek középpontba, továbbá a politikai publicisztika és a pedagógia, az erkölcsfilozófia problémái. Az *Erdélyi Múzeum*nak éppúgy az irodalomkritikai gondolkodás történetében betöltött szerepe adja meg történeti jelentőségét, mint az ifjabbik Schlegel bécsi vállalkozásának. S sorra egyezők főbb eszmei karaktervonásaik is: elsősorban történetiségük — az irodalmi folyamatoknak fejlődésben, azaz keletkezésben és elmúlásban, változásban és gazdagodásban való megközelítése, genetikuss és organikus szemlélete, valamint az, hogy ez a történetiség a világirodalom historizmusának kereteiben helyezkedik el, azzal függ össze, állandó összehasonlításban annak időszerű jelenségeivel. Rokonítja a két folyóiratot továbbá, hogy mindkettőben centrális szerepet tölt be a nemzeti eszme, az irodalom nemzeti közösségteremtő funkciójának hangsúlyozása. Amit Schlegel a *Deutsches Museum* bevezetőjében programul felvázolt, azt Döbrentei is szolgálni kívánta a maga eszközeivel: „... Jede Literatur muss und soll *national* seyn; diess ist ihre Bestimmung und kann ihr allein erst ihren wahren und vollen Werth verleihen. Aber die Idee einer Nation, besonders einer solchen wie die deutsche ist, ist in Raum und Zeit, im gesammten Gebiete der Weltgeschichte etwas zu Umfassendes.” Az irodalom nemzetiségével mindketten nemzeti egységet igyekeznek teremteni, koncentrálni ezáltal az erőket a nemzeti megújulás megvalósítandó művéhez. Döbrentei azonban e téren túlmegy német pályatársán azáltal, hogy ez a megújulás nála mindinkább a társadalomét is jelenti — jóllehet lassan, fokozatosan, a különböző érdekeknek lehető figyelembevételével.

E fejlődésben megvalósuló-megvalósítandó nemzetiség fő exponensei Schlegelnél és Döbrenteinél egyaránt a kiemelkedő írók, a géniusok, akik átfogni és vezetni képesek koruk nemzeti társadalmát, tükrözik annak sajátosságait, és új irányt adnak mozgásfolyamatainak. Azaz megjeleníteni képesek a nemzet eredetiségét: teremtető géniusuk révén a múltból életre keltik azokat a vonásokat, amelyek mindenkit érdekelhetnek, mindenkire tartoznak, amelyek közös érzelmeket ébreszthetnek a társadalom legkülönbözőbb osztályaiban. Schlegel folyóiratában ilyen író-eszmény Shakespeare, a Döbrentei hasonlóképpen effajta teremtető géniusok fellépésétől várja irodalmunk további virágzását. A nemzeti eredetiség és a történetiség kollektivitásteremtő sugallatát azután mindkettőjükönél azonos irodalmi műfajok kultiválása juttatja érvényre: az eposzé és a drámáé, az utóbbin belül pedig elsősorban a történeti szomorújátéké. A *Deutsches Museum* havonta megjelenő számai jórészt e műfajú alkotásokkal, még inkább róluk szóló tanulmányokkal vannak tele, miként Döbrentei is minden lehetőséget megragad, hogy az e műfajokban eleve rejlő összetartozási-egymásrautaltsági érzületet a hazai fejlődés számára kiaknázza.

Az *Erdélyi Múzeum* 1813 novemberében kelt *előbeszédében* még nem sok tükröződik az új korszak jelzett szellemi energiáiból. Igazuk van Benkő Samunak és Szauder Józsefnek, amikor megjegyzik: a folyóirat felvázolt programja teljesen hagyományos jellegű — a hazai és külföldi híres személyek életírása, a hazánk történetére vagy a régi nyelvre vonatkozó megjegyzések, a poézis nemeinek teóriája, az olasz, francia, angol német irodalmak ismertetése, a nevelési értekezések — együtt a szépirodalmi anyaggal és a kritikával — a felvilágosodás enciklopédikus tudománytörténeti érdeklődését csak kevéssé színezik át nemzeti és történeti irányba. Annál modernebb szemléletű, új romantikus eszmékkel telített már Döbrentei programértekezése, az *Eredetiség s Jutalom Tétel*, amely a maga egészében szinte magába sűríti a folyóirat által utóbb képviselt főbb irodalomkritikai elveket (I. k. 142—162.). Ennek az értekezésnek már

a kezdő mondata is olyan merész gondolatot fogalmaz meg, amelyet előtte magyarul még le nem írtak. „Az emberi lélek, az Istenség mivoltának ez a mennyei szikrája” munkássága során vagy teremt vagy követ — vezeti be Döbrentei a hazai társadalmi gondolkodásba az emberi, közelebből művészi alkotóerő korlátatlanságának jellegzetesen romantikus tételét. A teremtő munkája által istenné magasztosuló alkotóegénység kritériuma eszerint az, hogy „új világot terjeszt a lélek munkálódásaira”, „kiragadja magát” a megszokottságból, „vezércsillagként” halad az emberek előtt. Csak az, „aki lelkének sugallásaiból maga hozott elé nagyot”, nevezhető szerinte eredeti teremtő léleknek.

Ez a Kant tanításai nyomán megfogalmazott értelmezés rendkívül megnöveli a művészi alkotó és alkotás társadalmi jelentőségét, s Döbrentei ezt még tovább fokozza azáltal, hogy a tudományt és a művészetet elválasztja egymástól, az utóbbinak meghatározó jegyivé a képzeletet téve meg. S még romantikusabb, amikor — ugyancsak Kant nyomán — a tudományt a művészet mögé utasítja, a „genie” rangját csak az utóbbi képviselői számára tartva fenn.

A zseni tevékenysége függ a történelmi feltételektől és a társadalmi körülményektől — tágitja ki tovább a művészi alkotó munka összefüggés-rendszerét Döbrentei. Az eredetiséget, a génuszok munkáját nálunk szerinte szerencsétlen idők korlátozták: a szabad lelkek a hazai viszonyok közepette nem tudtak kifejlődni. Milyen lehetőségek kellenek hát a génuszok fellépéséhez? Erre a tanulmány szerzője Goethe *Irodalmi sansculotte-izmus* című írásának romantizálásával felel. „... Mikor ezen különféle munkálódású lelkek szerencsés társaságban, őket élesztő epochában együtt dolgoznak, mikor őket megítélni s megérteni tudók hallgatják, akkor vagyon a tudományoknak dicső és leírhatatlan kedvességű ideje” — teszi kollektívvé az alkotó munka viszonyhálózatát, kapcsolja be abba a kor, az intézmények és a közönség romantikus szempontjait. S a fejlődés evolucionista gondolatát, melynek megfelelően mind e kedvező körülmények — a zseni szabad szárnyalásának alapfeltételei — csak szerves fokozatossággal valósíthatók meg.

A hazai fordítás-gyakorlattal szemben e programtanulmány hangsúlyosan az eredetiségre való áttérés mellett foglal állást. A meggyőzés érdekében pedig — mint azt Szauder József *A magyar romantika kezdeteiről* című kitűnő tanulmányában kimutatta — feleleveníti Kármán József fontos gondolatait. Főként azoknak társadalomkritikai indíttatásait: „mi nem merünk magunk gondolkodni”; „... Merni kell. Ha mindenkor csak a külföld munkáin bámulunk, egyedül azokat fordítjuk, sohase tehetünk magunk nagyot”; „... Mi valójában még nagyon hátra vagyunk” stb., s ezzel a hazai felvilágosodás legjobb kritikai tendenciáit építi be a sarjádó reformkor változtatni akaró, a feudális nacionalizmus önelégültségével szembeforduló eszméjébe. Ez az eredetiség-program így Döbrenteinél nem pusztán s nem is elsősorban az egyéniség önmegvalósítását jelenti, hanem a nemzeti célok és törekvések időszervi szolgálatát. „... Egyedül az eredeti jó munka a Nemzetnek tulajdon birtoka, az ad a nyelvnek tekintetet” — oltja be a Kanttól tanultakat Herder eszméivel. Ennek megfelelően a hiányolt és megvalósítandó eredeti műfajok — a dráma és a vitézi költemény — Döbrenteinél kifejezetten a nemzeti tudat szolgálatában állanak, a polgári nemzetté válás irodalmi előmozdítását munkálni hivatottak. Ezáltal pedig az eredetiséget a következő évtizedek fejlődése számára végérvényesen összekapcsolja a nemzetiséggel. Oly módon ültetve át hazai földre a relativ szép esztétikáját, hogy abban a nemzeti egyetemesség szükségszerű képviselete, sőt ideálul állítása révén megőrződjenek az abszolút szép doktrínájának bizonyos elemei is. Ennek jeleként egyébként mindjárt fel is állítja a követendő írói eszményképet: Himfyt, aki minthogy nem ismert dalokat énekelt, oda is bement, ahol magyar könyveket azelőtt nem olvastak. . .

Tanulmánya befejező részében azután a szerző ismét visszatér annak legfontosabb szempontjára, a zseni fogalmának meghatározására. S emitt újra és az eddigieknél is hangsúlyosabban társítja a relativ szépet az abszolút megőrzésével, a romantikus művészi magatartás-ideált a klasszikussal, az eredetiséget az egyetemesség kívánalmaival. Mert egyfelől a zseni teremtő hatalmát, úttörő ihletettségét csakugyan a lehető legromantikusabban fogalmazza meg:

„A Genienek ... tulajdonsága azt teszi mit még senki előtte nem tett, s maga sem tudja magának megfejtetni, miképpen, de ő ha valamely különös belső felindulás által hívbe jő, teremti. ... Ő maga magának mustrája, s utat vág oda, ahol járni akar.” Másfelől viszont ezt a romantikus inspirációt gondosan egyesíti a közizlés magasabb kíváncsiságával, a művészi finomítás, emelkedettség s még inkább a mindenképp megvalósítandó harmónia klasszicista igényével. Az ő alkotó zsenije tehát szabadon teremti — szabadon teremti meg azt, amit a közfelfogás neki megenged vagy éppenséggel tőle elvár.

Döbrentei programertekezésének sarkételteit hullámoztatja ezután tovább, mélyíti el, világítja meg új nézőpontokból az első kötet három irodalomtörténeti tanulmánya. Nemcsak a szerkesztő írásával függenek ezek össze, hanem egymás gondolatmenetét is folytatják, alátámasztják. A folyóiratot megnyitó írásában, Kazinczy *Tübingai Pályairatának* részletében például a programtanulmány kritikaisága és történetisége akként jut érvényre, hogy szerzője a kritikát a történelemre alkalmazza, azaz a kor feudális nacionalizmusának öntőmjénező és bezárkózó historizmusával szemben egy merőben másfajta történelemszemléletet érvényesít. (I. k. 1—10.) Amit Döbrentei úgy fejezett ki, hogy „Mi valójában nagyon hátramaradtunk”, azt Kazinczy sok évszázad történeti anyagán mutatja be, jelezve ugyanakkor, hogy elődeink ezen csak úgy voltak képesek változtatni, ha tanultak a haladottabb európai nemzetektől. Egy olyan történetfelfogás tűnik fel tehát Kazinczynál, melyben a nemzeti sajátosságok kibontakozása a nemzetközivel való összefüggéseiben jelenik meg. S emellett ez a történelemszemlélet régi és új alapvető ellentéteire épül már: évszázadok elmaradottsága és viszontagságai után 1772-től kezdve új korszakot észlel, a meginduló virágzás epocháját. Azzal, hogy előtérbe állítja Bessenyeiét, a testőröket, kik megismerkedhettek a „bécsi szép világ tónusával”, s a nemzet ébresztői lettek, kimondatlanul is művük folytatására ösztönöz.

Ezt a korszakváltó mozzanatot nagyítja ki az utána következő tanulmány, Döbrenteinek *Barcsay Ábrahám*ról készített portréja (I. k. 17—33.). Barcsayban a szerkesztő egyszerre mutatja be a zseni és a nemzeti író ideálját: olyan alkotónak rajzolva őt, aki felül tudta emelni magát a köznapokon, messze kivált kora átlagából, ugyanakkor felvette a küzdelmet elmaradottságunk ellen. Enthuziazmus hevítette, egy világot tudott teremteni képzelődésével, s mind e képességét a nemzeti nyelv és kultúra előmozdítására fordította. De őt is, mint minden nemzetéért munkálódó zsenit, a körülmények gátolták: a zseni ugyan kitör magától, de ápolásra van szüksége. Intézmények kellenek — hangoztatja a tanulmány szerzője —, különben nem gyűl ki a zsenik tüze, kivált a szegénysorsúaké.

A magyarság történelmének nagy része alatt elhanyagolta irodalmát, 1772-től kezdve léptek fel életében az újat akaró nemzeti írók: milyen legyen hát maga a megújuló nemzeti irodalom? Erre ad negativitásában igen erőteljes választ ifj. Pataky Mózesnek, a fiatalabb Wesselényi korán elhalt nevelőjének *A római poézis története*i című tanulmánya — bemutatva egy olyan nemzet irodalmát, amelyet művelői végig elhanyagoltak (I. k. 114—141.). A *Charaktere der vornehmsten Dichter aller Nationen* című sorozat (Leipzig 1792) után készült fejtegetés olyannak ábrázolja a római irodalmat, amely a szüntelen utánzás, a más népek kultúrájának szolgai követése nyomán teljesen elsovadt, amelyben az „isten tüze” helyébe a pusztá mesterség lépett. A színházban a római nem találta meg nemzeti életét, hazája szokásait, gondolkodásmódját — erősíti meg Pataky a rómaiak példájával a programtanulmány érvelését. A rómaiaknál a poézis versfaragássá, szógyártássá aljasult, az erudíció merő gyakorlásává: „... Egy célra összpontosítás kell a költészetben s szent láng, nem tudósság” — foglal nagy nyomatékkal állást a szerző. S hogy mennyire időszerű publicisztikus affektivitással, arról tanulmányának befejezése ad teljes bizonyosságot: „... Rómát csak a görög izlés nyomta, minket magyarokat hányan mások... Öleljétek fel kincseiteket, de öntsétek azokat magyar lélek formájába”, szólaltassatok meg a magyar lant „eredeti hangját”-t...

De milyen legyen ez az eredeti magyar hang? Az *Erdélyi Múzeum* első kötete Vitkovics Mihály *Horvát István barátomhoz* című ódájának közlésével közvetetten erre is válaszol (I. k.

43—45.) Szokatlan óda ez: a hősi hexameterekben az időszerű, sőt addig a költészet számára „földhözragadt”-nak tekintett hazai falusi valóság jelenik meg, a vidéki életmód, a gazdálkodó életforma hétköznapijai, méghozzá eszményként. Vitkovics szerint boldog, ki „Távúl a városi zajtól / Lármátlan faluban lakozik. Kis háza, gyümölcsös / Kertje, majorja vagyon; kenyérét megszerzi ekéje, / Zöld lúgossa borát” stb. Az óda fennkölt, legklasszikusabbnak tekintett műfajában a természetesség, a köznapiság, sőt a fesztelen prózaiság vonásai tűnnek fel, esztétikai tükröként annak, hogy a felvilágosodás népiességét az 1810-es évek közepén hogyan hatják át újabb ideologikus, a hazai valóságból meríteni szándékozó és a szélesebb közönség nemzeti egységét munkáló elemek. A reformkori irodalmi népiesség e vers közlésével elindul — évekkel Kulcsár István sokat emlegetett népdalgyűjtő felhívása előtt! — nagy jövőjű, a nemzeti karakterisztikumot hol kereső, hol tükröző útjára.

4

Az említett gondolatkörök valósággal átszövik a folyóirat további köteteit is. Döbrentei ügyes szerkesztésével, az egyes tanulmányok rejtett kapcsolódásával, az elvek és nézetek új anyagon történő, mind átfogóbb igényű ismétlésével magas fokú szellemi kohéziót teremt az *Erdélyi Múzeum* lapjain: a tíz kötet mintegy az olvasóba égeti az irodalomnak az adott társadalmi realitás mellett létező ideálvilágáról megfogalmazott gondolatokat. Különösen a herderi fejlődéseszmé érvényesül nagy nyomatékkal. Döbrentei egyik szerkesztőségi cikkében axiómaszerűen is megfogalmazza: „... Amit nőni nem látunk, megnő az idő múlva, anélkül hogy észrevettük volna. Csak mindenkor előbbre, csak akarjunk és cselekedjünk. — A nemes lélek dicsően felemelkedik, általöleli az Egészet, felfogja a nagy gondolatot, hogy abban, ami még nem volt, ő leszen kezdő, dolgozik a jövőendő fényéért, magvakat szór ki, hogy azoknak kivirágzását a maradék láthassa.” (*Az Erdélyi Múzeum megindulhatása*. II. k.) A reformkor egyik nagy ideája lesz ez: Kölcsey és Széchenyi életművét éppúgy bevilágítja majd, mint Erdélyiét és Petőfiét.

Emitt a kazinczyánus szemléletű tanulmányokban hasonlóképpen megnyilvánul, mint azokban, amelyekben a szerkesztő és társai már túllépnek a széphalmi mester gondolatvilágán. Kazinczyan *A magyar verselésnek négy nemeiről* írott dolgozata (II. k. 122—128.), hol a magyaros verselés, a leoninus, az időmértékes és a nyugat-európai versnemek történetét átnézetét adja, az utóbbi kettőt részesítve előnyben, csak annyira az evolucionista gondolat megnyilatkozása, mint az akkor még a nyomában haladó Döbrenteinek *A hexameterrel élés kezdete a régi s új nemzetek között* című tanulmánya (II. k. 128—139.). Ez az utóbbi írás, mely az új, magasabb ízlés közegének tekintett hexameter addigi történetét vázolja fel, az első európai horizontú és következetesen összehasonlító igényű tanulmányunk a világirodalom egy kérdéséről. Utóbb viszont Döbrentei történetisége — így például *A német próza története* című összefoglalásában (III. k. 46—94.) — kezdi meghaladni mesterét. Amikor J. G. Eichhorn irodalomtörténete nyomán (1805—1811) egy nemzeti irodalom folyamatát, fokozatos előrehaladását, a durvaságtól való megtisztulás fejlődésmenetét mutatja be, elidőzve az újat kezdés, a stagnálás és a visszaesés stációin, akkor még nem, mint ahogy akkor sem, amikor anyagával sokszorosán bizonyítja: ami ma még szokatlan, holnapra megszokottá, holnapután meghaladottá válhat. S Kazinczy szellemiségét követi akkor is, amikor a német közelmúlt fejlődését, a német próza és nemzeti játékszin eredményeit méltatva, azokat a hazai fejlődés mintául tekinti. Mesterétől ott válik el, amikor a román műfaját mint a hazaiság, a „honnyí” ábrázolásának elsőrendű közeget állítja elemzései középpontjába. S amikor erőteljesen hangsúlyozza a gondolat, a mondani-való elsőbbségét a szóval, a kifejezéssel szemben — Goethét azért helyezve az addigi német szépprózai fejlődés tetőpontjára, mert nála „... hogy az emberi szívnek legbelsője megmutattassék, a karakterek legkülömbfélékppen állíttatnak elé, s mindegyik legbizonyosabb rajzolatokban, tökéletesen, láthatólag felfejtegettetik, oly nyelvben, mely tiszta természet és egyszerűség”

E cikkhez hasonlóan *A német játékszín eredete s története általjában véve* című másik összefoglalás is kezd eltérni a fejlődéseszmé Kazinczy-féle értelmezésétől (IX. k. 37–72.). Abban ugyan megegyeznek, hogy e fontos nemzeti műfaj német fejlődését Döbrentei akként tekinti át, mint nehéz akadályok leküzdésének, „az emberi lélek lépcsőzetes fejlődésének” közegét, abban viszont már éppen nem, hogy az eredményeket az utóbbi a „német genie” képességeinek tulajdonítja, s a legnagyobb sikernek a létrejött színház *német* karakterét tekinti.

A fejlődéselvet azután a folyóirat élesen szembe is fordítja Kazinczy nyelv- és ízlésforradalmával. Zsombori József székelyudvarhelyi plébános *Egy-két észre-vétel a magyar nyelv mostani állapotjáról* című cikkében a reformkori egyeztető kiegyenlítő átlag-gondolkodást előlegezve leszögezi: a nyelv dolgát erőltetni nem szabad (III. k. 152–170.). E tanulmányban példaként említve a növény érlelődési folyamatát, éppúgy Herder tanításait olvassa a szintén Herdert követő Kazinczy fejére, mint abban a megállapításában, amikor azt állapítja meg, hogy „a nyelv nem az enyim, sem nem a tied, hanem édes miénk”: a nyelv a nemzet egyesítő frigyszekrénye.

Az irodalom Kazinczy klasszicista felfogásában még a válogatott kevesek dolga volt, Döbrentei fejlődéseszméje viszont ezt az arisztokratikus szépség-ideált is messze kitágítja. Újabb, *A Francia Nyelv kimívelése történeti, s Prozaikusi Munkájának meg-vizsgálása* című világirodalmi áttekintésében (V. k. 3–69.) a francia irodalom nagy értékeit méltatva azt az észrevételt teszi, hogy XIV. Lajos alatt kifejlődött a francia nemzet genie-je. S miért? Mert ekkortól kezdve méltó szerephez juttatták a társadalmi középrendet, az különböző intézetekben (az intézmények szükségessége ismét felmerül!) kiművelődhetett. Döbrentei szónoki kérdése — „...nem a középrend adta-e mindenütt a hazának szembetűnőbb emelkedését?” — már nemcsak a romantika, de a liberalizmus eszméinek feltűnését is jelzi a folyóiratban. Annál is inkább, mivel a „középrend”-en ő nemcsak a nemességet érti, a fejlődés nála a szélesebb rétegek kulturális felemelkedése felé mutat: „...Vasárnap, háza eleibe kiül a főbb városi polgár, s olvas; így az inas a szekér mellett, a katona a fő strázsán, a napszámos olvassa a napi újságot a piacon.”

Az evolúció eszméje tehát a két pólus, egyén és nemzeti közönség közt hullámszik az *Erdélyi Múzeum* tanulmányaiban. A napóleoni idők eseményeiből azt a tanulságot vonják le, hogy a nagy lelket — a zsenit — nem kötik a társadalom adottságai. Döbrentei ebben nemcsak Kant ideáit visszhangozza, hanem Kant kiváló erdélyi követőjét, Sipos Pál filozófusét, Kazinczy barátját, kivel ekkor ő is közelebbi kapcsolatban állt. Közli folyóiratában Siposnak *Erkölc-szabadság* című ódáját, aki abban szinte kristálytisztán szólaltatja meg a königsbergi bölcselőnek a szellemi autonómiáról, a független lélek szuverenitásáról, az előírásoktól és konvencióktól mentes emberi alkotóerőről hirdetett tanításait (II. k. 48–49.). Az istent az emberbe helyező erdélyi professzor nyomán Döbrentei szinte már Petőfi költő-értelmezését sejtető módon karakterizálja a múzsák eljegyzettjeit:

„...Lángoszlop ő s elől megyen,
Magának szent nevet szerezve él.”

(*A múzsa és a vágyó ifjú*, I. k. 64–67.)

A „vezérköltő” romantikus, a hazai irodalomban nagy jövőjű ideájának jelentkezése ez, kinek tevékenységét a szerkesztő külön cikkben is elkülöníti az átlagos emberi munkától. A művész és a műves fogalma közt nála nagy a különbség: míg a művészt a „lebegő ideál” vezeti, a művest csak a köznapok szükségyszerűsége (V. k. 182–184.). S Döbrentei nemcsak a végsőkéig kielezi ezt megkülönböztetést („...Mikor Michelangelo a római Szent Péter templom kupolájának ideáját felfogja s lelkében elrendeli, akkor ő művész, s a követ köre rakók, meszet hordók, kik az ő teremtvő eszéből kijövő épület elállításának mechanikus eszközei”), de annak

társadalmi konzekvenciáját is levonja: megítélése szerint a művészt sokkal nagyobb tiszteletben kellene tartania a társadalomnak, mint ahogy az nálunk történik.

Itt is feltűnik különben az *Erdélyi Múzeum* terjesztette zseni-fogalomnak kettőssége: a romantikus értelmezésben klasszicista reminiscenciák húzódnak meg akkor, amikor a szerző a művész tevékenységében a megvalósítástól független ideatív ihletettséget tételez fel. S ezt az ambivalenciát Döbrentei más írásaiban is érzékelhetjük. *Boileau Despreaux élete s poétikája* címmel számos ponton találó kritikában részesíti az *Art poétique* meghaladott irodalomkritikai elveit, ugyanakkor viszont prózai fordítása révén egyszersmind népszerűsíti azokat (VII. k. 21—79.). A *magyar litteratúrát illető jegyzések* című tanulmányában pedig — mint azt Szauder József megjegyzően bizonyította — Kölcseyt neve említés nélkül kioktatva egész sor feltételek és intések mind a klasszicizmus egy-egy elemét lopják vissza a zseni kialakuló romantikus fogalmába. Így az *Erdélyi Múzeum* szerkesztője fékezni kívánja az ifjú költők lángolását, óv az elragadtatástól, „megtartóztatás”-t, „fontolgató megítélés”-t ajánl nekik, javítgatásokat: a „fantázia merész repülése”-t, de csak a „megpróbált” alapján. Vagyis Kant alapvető tanításait beoltja Hugh Blair esztétikájának némely elemével, s az ő nyomán nagy sor veszi kezdetét a hazai irodalomkritikai gondolkodásban.

E klasszicizáló szempontok indítékát azután maga Döbrentei is megadja: az ifjú költőnek nálunk a „Honny”-ért, azaz a nemzetért kell munkálkodnia (*A fordító, másoló az előtte levő eredeti széphez*, V. k. 70—76.). meg kell küzdenie az elmaradott ízlés megannyi negatív jelenlétével (*Halottak beszélgetése* IX. k. 81—89.) — ehhez pedig fegyelemre, a szélsőségek kerülésére van szükség. Ez a nemzeti tendencia még erőteljesebben jelenik meg Zsombori Józsefnek már említett cikkében, aki ennek jegyében óv szintén a szerfelett való újítgatástól, s veti fel újra a felvilágosodás oly sokat emlegetett akadémiai gondolatát: ez az egyeztetés intézménye is lenne számára. Különben ő is a relatív szép esztétikáját képviseli: az antik mitológia kultiválása helyett a hazai szépségek megörökítését javasolja költőinknek. Ugyanezt *Jegyzetek egy nemzeti jeles író készüléte* című cikkében is kifejti (itt már a cím is árulkodó!), s amikor itt előző fejtegetéseihez hozzászól, hogy „sokakban idegenek, járatlanok vagyunk tulajdon hazánkban”, akkor már éppúgy Kölcsey fellépését készíti elő, mint amikor azzal vádolja kortársait, hogy közönyösen mennek el bajnokaink sirhalma mellett (VIII. k. 135—157.). Álláspontja kategorikus: a témák közt elsőbbséget kell juttatni a hazával, nemzettel törődőknek. E gondolat jegyében ismerteti azután a folyóirat szerkesztője a német és a francia próza történetét, ülteti át magyarra Francesco Algarotti olasz író értekezését *Az anyai nyelven írás szükséges voltának megbizonyítása* (IV. k. 93—109.) címmel, ír kis portrét Lawrence Sterne-ről, az angol élet visszasságainak ragyogó kipellengérezőjéről (VII. k. 183—191., nem sokkal Fáy András és Kisfaludy Károly társadalomkritikai novellái előtt!), s hirdeti meg azt, hogy nemzeti karaktert tükröző magyar drámák kellenek (IX. k. 37—72., két évvel ugyancsak az ifjabbik Kisfaludy *A tatárok Magyarországon* című darabjának páratlan sikerű bemutatója előtt).

Döbrentei a drámapályázat eredményének kihirdetését használta fel arra, hogy összegezze nemzet és irodalom összefüggéséről kialakított elveit (X. k. 105—167.). E tanulmányában újra találkozunk a színház jogosultsága mellett szóló, Schiller óta jól ismert érvekkel — mindenekelőtt nemzeti közösségteremtő szerepe nyomatékos felelítésével. Dramaturgiájának ez egyik alappillére, a másik pedig a nála mindig szereplő zseni-elv: a dráma eszerint a legalkalmasabb műfaj az írói nemzetszolgálat megvalósítására. Ebből kiindulva sorakoztatja fel cikkírónk mindazt, amit a zseninek teljesítenie kell: ismerje alaposan az embereket, azok mindenféle osztályát, főképp beszéd- és gondolkodásmódjukat, tanulmányozza kora szokásait és polgártársai bohóságát. Romantikus orientációját jelzi, hogy Döbrentei milyen fontosságot tulajdonít a karaktereknek, s hogy e karakterek mögött a zseni „elrejtését” kívánja: ő már nem tekinti pusztá szócsőnek — mint pl. a Sturm und Drang, a lovagdráma stb. — a dráma hőseit. S mi határozza meg nála e karakterek színpadi funkcióját? A patriotizmus. A tanulmány szerzője

ezért utasítja el a szerelmi témát, kívánja meg, hogy a dráma elsősorban a közjóért munkáló hős tetteit jelenítse meg, hogy témáját a történelemből merítse. A drámai műfaj így Döbrentei-nél — mint arra Solt Andor *Dramaturgiai irodalmunk kezdetei* című könyvében találóan rámutat — hovatovább a patrióta heroizmusban fogant történeti drámával válik azonossá.

Intencióinak történetfilozófiai megvilágítására-elmélyítésére barátja, Buczy Emil nagyzebeni paptanár vállalkozott. Az *Erdélyi Múzeumban* közzétett három összefüggő tanulmányában (*Értekezés az elmének magasb kifejtődése körül, az izlés munkájában*, VII. k. 86—128.; *A görög genie kifejtődése okainak sajtódtása*, VIII. k. 135—157.; *A tragoedia legfőbbje a görögöknél s mostani állapota*, IX. k. 3—36.) a történelmet vallatja meg annak igazolására, hogy az egyes irodalmakat egyedül a nemzetiség, a nemzeti eredetiség fejlesztette ki, illetve annak hiánya sorvasztotta el. Az angol, francia s leginkább a görög fejlődés tanulságait levonva, az erudíció helyébe két új kategóriát állít: a „honnyosság”, azaz a nemzeti érület az egyik, a „nemzeti tónus”, azaz a közizlés a másik. Ezek határozzák meg nála a zseni munkájának eredményességét, ha e szempontokat nem tartja tiszteletben, akkor csak a következő századoknak dolgozik. „... Homér és Osszián örökre ragyogni fognak!” — fogalmazza meg felkiáltás-szerűen Buczy Emil az egészen Arany Jánosig kisugárzó programot. (Ezzel összhangban közöl a folyóirat egy-egy részletet az Iliászból, illetve Osszián énekeiből. II. k. 154—171., V. k. 91—99.) Számára Homér és Osszián a nemzeti eredetiség ősforrásai, egyszersmind a „honnyosság” és a „nemzeti tonus”, az izlésbeli nemzetiség mintái. Mellettük pedig a görög irodalom egésze is az: amit Döbrentei kora drámáitól megkívánt, a patrióta heroizmust, a nemzeti nagyság propagálását, azt Buczy a görögök egykori dicsfényével támasztja alá („... Hellásznak főbb nemű genieit Olymposz és a Honny elfoglalta”), példájukat pedig — Shakespeare életműve alapján — folytathatónak ítéli. Az újabb kor azonban eltért ettől, „a honnyi tűz, a bátor törekedés a teátrumról eltűnt” — fakad ki végül fájdalmasan, sokat sejtetve már a *Nemzeti hagyományokat* megalkotó Kölcsey érzelmeiből, ítéleteiből.

Az említett erények fellelésére fordulnak vissza az *Erdélyi Múzeum* munkatársai több ízben a „jó vademberek” mítoszához. Emlékezzünk: már Vitkovics Mihály az egyszerű, természetközeli életformában vélte feltalálni azt, ami számára a modern városi miliőben már örökre eltűnt, s ez óhajában azután mások is osztoznak. Molnos Dávid unitárius kollégiumi professzor egy polinéziai történetet ismertetve az ottani lakosokat valósággal erkölcsi eszményként rajzolja meg: a társadalmi bajok ellenszere nála a természet, mely összetartozásra neveli fiait (II. k. 9—46.). Ez még a felvilágosodás — mondhatjuk. De már Herder *Stimmen der Völker in Liedern* című gyűjteményéből vett részletek közlése — Döbrentei tolmácsolásában — jócskán telített romantikus-liberális inspirációkkal is: a vadak énekei számára azért kedvesek, mert a poézis minden emberrel közös, aki az embert, bármiféle rangú legyen is, szereti, az kedvét leli a dalokban (III. k. 140—152.). S ez ősi poézisben valóban a reformkor jellegzetes vágyképeinek körvonalai villannak meg: egy egyszerű, őszinte, álságoktól és konfliktusoktól mentes, zavartalan életközeg líraisága, a békés együttélés és összefogás költőisége.

Herder nyomán halad a folyóirat egyébként akkor is, amikor megvallja az irodalomelméleti stúdiumok oly beható gyakorlásának okát. Az *Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit* szerzőjének szavaival amellettt nyilatkozik meg, hogy a széptudományoknak a rendísegen túlmutató társadalmi funkciójuk van: „minden karban”, minden foglalkozásban hasznosak (IV. k. 7—28.). A széptudományok Herder és hazai hívei számára „közmező”-t jelentenek, amely az emberiség, azaz az adott társadalom minden emberének általános céljait veszi figyelembe. Az irodalom ideálvilága, az irodalom sarjadó respublikája, amely független a meglevő társadalmi realitástól, s amely utóbb szétroppantani segít ezt a realitást, hatékony népszerűsítést nyer ezzel az értelmezéssel. Herder tanai visszhangzanak továbbá abban a tanulmányban is, amelyet — ellensúlyozandó a folyóiratban a nemzeti eszme túlzott térfoglalását — hazafiság és világpolgárság elszakíthatatlan egységéről jelentetett meg Döbrentei. A *miveltség becse s a haza szeretetének nemes volta* című fejtegetésora (VIII. k. 43—80.) azért kiemelkedően

jelentős, mert szempontjai — az igazi hazafiban idegen nemzet iránt gyűlölség nincs, a hazafi éppúgy óhajtja az emberi jogok érvényesülését mindenütt, mint a nemzetek békés együttélését — gyökeresen szakítanak egy hosszú időszak feudális nacionalizmusával, s a felvilágosodás humanizmusával segítenek átítatni a reformkor ébredező politikai eszmélkedését. Axiómája — „akkor lesz tehát emberből a világ legjobb polgára, mikor előbb legjobb hazafi lenni tudott” — legjobbjainknak lesz majd követett jelszava.

5

Az utóbbi cikkek voltaképp már a folyóirat másik, a közgondolkodást ugyancsak mélyen alakító műfajcsoportjába, a *politikai publicisztikába* vezetnek át. 1814-től kezdve, az udvar és a nemesség szövetségének megrendülése, de különösen a Szent Szövetség 1815. évi létrejötte után az erdélyi vállalkozás felújítja a kassai *Magyar Museum* kezdeményezését: az időszerű közéleti kérdésekhez való hozzászólást. Előbb áttételesen, majd mind nyíltabban és élesebben fogalmazza meg véleményét az inogni kezdő feudális rendszer s még inkább a Habsburg-hatalom egyes égető problémáiról. A reformkor híres politikai publicisztikájának több fontos témaköre az *Erdélyi Múzeum* kötetiben jelenik meg először.

E közéleti irodalom kezdeti megjelenési formája az *életírás*, azaz a nagy emberek életrajza, amelyet Döbrentei előszeretettel kultivál. A műfaj egyelőre valóban leginkább megfelel az irodalomkritika által propagált romantikus elvek publicisztikus érvényesítésének. Az életírás ugyanis jellegzetesen az individualitás, a „zseni”, a teremtő ember tevékenységének közege — személyiségeké, akik cselekedeteikkel és jellemükkel kiemelkedtek a feudális konvencionális megszokott világából. Azoké, akik változtatni tudtak a meglevő valóságon, nem fogadták el véglegesnek azt a helyzetet, amelybe beleszülettek. Azoké, akik a társadalmi aktivitás, a változtatás és a viszonyteremtés nagy példái voltak: tetteikkel a nemzet jövőjét szolgálták. Felismerték az „idők lelke”-t, a fejlődés parancsát, s nem haboztak levonni a fennálló állapotok kritikájának gyakorlati következményeit. A kezdeményező erő apoteózisaként tűnik fel tehát az a műfaj az *Erdélyi Múzeumban*.

Szerkesztője oly fontosnak tartja, hogy teóriáját külön tanulmányban is kifejti (III. k. 119—137.). A romantikus kánon szerint fogalmazza meg művelésének indítékait: „...Az életírást megérdemlőnek vagy olyan cselekedeteket kellett véghezvinni, melyek az egész országban nevezetesen változást szereztek, vagy magokat a közjóért nemes, nagy karakterrel kitették, s a fenyegető veszedelemben lelki nagyságot mutattak.” S akkor is a romantika elvei érvényesülnek, amikor Döbrentei a kiválasztott hős pszichológiai fejlődésének, környezetének, a karakterrajznak jelentőségét hangsúlyozza. A klasszicizmus „fékei” azonban nála ezúttal sem hiányoznak: lelkükre köti a műfaj jövőendő gyakorlóinak, hogy előadásuk mellőzze a „szökdösés”-t, kerülje a heves képzelődést, az „exaltatio”-t, maradjon a középúton. Sőt: hallgattassák el a maguk individualitását, még azt se lehessen írásukon észrevenni, hogy szerzőjük milyen nemzethez tartozik és milyen vallású.

Az életírást tehát sajátosan „össz nemzeti” műfajnak szánja a tanulmányíró, s ezt a törekvését igazolja a folyóiratában közölt e tárgyú cikkek egymást váltó-kiegészítő tendenciájával is. Kezdetben ugyanis arisztokraták egyéniségét rajzolják meg az írások, olyan főrendekét, akik hajlandók voltak közreműködni központi kulturális intézmények felállításában (*Fő hadi vezér báró Alvinczy József*, I. k. 52—63.; *gróf Batthyány Ignác*, II. k. 1—19.). Ezt a típust utóbb — s éppen 1815-ben! — felváltja a köznemesé, aki a trónnal szemben is megőrizte önállóságát, függetlenségét, elveiben tántoríthatatlannak mutatkozott. S akinek élete — ha azt a költészetnek szenteli — sokkal hasznosabb lehet, mint a legnagyobb hódolatoté (ifj. Cserey Farkas: *Nagy-ajtai Cserey Farkas élete*, IV. k. 153—169.; Kerekes Ábel: *Cesinge János, vagy ismeretesebb névvel Janus Pannonius*, V. k. 100—113.). Végül megjelenik a harmadik, társadalmilag ekkor tényezővé válni kezdő karakter: az alulról jött, pusztán a maga erejéből felemelkedő ember,

ki szellemi adottságai révén le képes küzdeni a rendiség nehézkedési törvényeit. „... a talentumnak nincs szüksége a nemes származástól való fényvételre” — jelenti ki újszerű öntudattal Döbrentei, amikor a különben nemesi származású Bikfalvi Falka Sámuel könyvnyomtató művészt mutatja be a közönségnek (V. k. 177—182.). S ezután sorra olyan embereket állít előtérbe, akik szegény sorból váltak a tudomány, a művészet és a pedagógia kimagasló alakjaivá. Hell Miksát, a víziszerszámokra való felvigyázó fiából lett híres csillagászt, Kupeczky Jánost, Mozartot és Pestalozzit, akik ugyancsak népi rétegekből küzdötték fel magukat a hírnévig (VIII. k. 88—95., 95—104., 104—114., 114—125.). Alakjuk ábrázolása különben megannyi alkalmat nyújt Döbrentének arra, hogy a nemzeti kulturális intézmények hiányából adódó következményekre rámutasson. Annál is inkább, mert kontrasztként a westminsteri apátság emlékköveiről is cikket ír: nosztalgiával említve meg a „költők szeglete”-t, mely Westminsterben egyenrangú a királyok sirjaival (IX. k. 178—186.).

E nem nemesi alkotók életrajzaiban két mozzanatot külön is érdemes felemlítenünk. Kupeczky János festőművész portréjának az a magva, hogy ez a „genie” nem ismert el maga fölött semmiféle autoritást, egy maga által teremtet sajátos világban élt, melyet csak a testvér lelkek foghatnak meg. Vagyis a zsenik ideálvilágát, a szépség reszpublikáját ezúttal is a köznapok világa fölé emeli a szerkesztő. Még figyelemre méltóbb Pestalozzinak, a szegény sorsú gyerekek szószólójának életéhez fűzött megjegyzése: a társadalmi elnyomást eltérni nem szabad; „... Az emberi nem akkori zúgása, mikor társaságbeli igazságtalanságok s törvénytelen hatalom által nyomattatik, még nem támadás.”

Az Erdélyi Múzeum tehát minden esztétikai orientációja ellenére meglepően bátran nyúl a valóság időszerű kérdéseire. Akkor is megteszi ezt, ha nem áll rendelkezésére az életírás „védőburka”, azaz a múlt feszültségszintetítő szférája. Még Kis János is meglepően aktuális nézeteket fogalmaz meg itt *Elegyes tárgyakról gondolatok* címmel értekezve (III. k. 3—40.). A nagyvárosi lakosok veszedelmes életmódjáról elmélkedve, nagyanyáink boldogabb világát és a magyar nyersséget dicsérve ugyan még nem (e cikkei a nemesi provincializmus törőlmetszett megnyilvánulásai!), amikor viszont arról ír, hogy újabban gond, baj, szolgaság olvasható csaknem minden arcon, akkor már igen: megállapítása — „Egy húsz emberből álló társaságban tizenennyolcan bizonyosan arról gondolkodnak, hogyan kaphatnának pénzt, s azok közül tizenötön nem fognak kapni” — a *Hiteit* író Széchenyit juttatja eszünkbe. Anglia piedesztálra állítása is ezt eredményezi, mint olyan országgé, ahol a királyok nem birtokosai az országnak, ahol a munka, a szorgalom és a kereskedelem teremti jólétet.

Kis János — sok más társával együtt — még ingadozik a feudális nacionalizmus és a liberalizmus között, Döbrentei viszont — legalábbis e folyóirat lapjain! — eljut az utóbbinak nem is mérsékelt hangú hirdetéséig. A polgári származású római császár szájába például olyan nézeteket ad, hogy csodálkozunk a cenzúra gyanútlanágán (*Dicsérő beszéd Mark Aurelről*, VI. k. 57—110.). Az itt meghirdetett társadalmi politikai elvek progresszivitását a megformálás szentenciózussága, kátészerűsége is elmélyíti. Több mint két évtizede nem jelentek meg a hazai sajtóban olyan gondolatok, mint amilyeneket itt olvashatunk: az emberek „a társaságban társak, szabadok s mint tagok egyenlők”, a törvény „egyformán szorít egybe minden tagot a közös célszerűség célra”, az igazgató a társadalomban egy testvér a testvérek közül, „A társaság nem szolgálja, nem vagyona, nem nyája, nem is gyermeke senkinek”, „Az igazgatás formája változhatik, de a nemzetek jussai mindenkor ugyanazok”, az emberek mind szabadok és egyenlők, s valamennyiüknek joguk van a boldogságra. A felvilágosodás legdemokratikusabb örökségét hajlíttja át az új korszak liberalizmusának megfelelően ez az interpretálás.

S az Erdélyi Múzeum publicisztikája nem marad meg pusztán az elvont teória síkján. Amikor ugyanis Döbrentei a társalkodás, a különböző állapotú emberek eszmecseréjének hasznosságáról értekezik, már az érdekegyesítés reformkori intézményeinek, a különböző köröknek, kaszinóknak, társalkodási egyleteknek megalapításához ad indító impulzust (VI. k. 165—167.). Máskor pedig — Teleki József gróf arcélét felvillantva — voltaképp első nyugat-

európai útirajzunkat alkotja meg: tanulmányában Széchenyit és Wesselényit jócskán megelőzve egy arisztokratával ismerkedünk meg, aki London polgárosodásán buzdul fel, összehasonlítva azt a hazai sártengerrel, a közlekedés kinti fejlettségén álmélkodik, s életre szóló élményeket szerez magának az angol parlamentben, nemkülönben pedig a birminghami, manchesteri és leedsi gyárakban, a liverpooli kikötőben, Cambridge egyetemi kollégiumaiban (X. k. 78—105.). „... megfordult akkor eszében, hogy az ő nemzete is mely nagyon fejlődhetnék ki szabadságaiban, országgyűlésein” — írja az értekezés szerzője. Hét évvel vagyunk az első reform-országgyűlés összehívása előtt...

De nemcsak Anglia, hanem az Egyesült Államok is feltűnik vágyott, elérendő kormányzati-társadalmi ideálként. Az újvilág Bölöni Farkas híres útikönyvétől kezdődően a reformkor társadalmi eszmélkedésének állandó témája lesz, s hogy azzá válik, abban is megvolt Döbrentének a maga része. Bölöni Farkas ugyanis éppen az idő tájt dolgozik az *Erdélyi Múzeum* szerkesztője mellett tanítványként és szerkesztőségi gyakornokként, amikor az közlése az akkor ugyancsak alig több mint húsz esztendőes ifjabb Szilágyi Ferenc, a későbbi történetíró tanulmányát *Franklin Benjámin*ről, az amerikai köztársaság megalapítójáról (X. k. 20—78.). Ez volt az első elmélyült hazai fejtegetés, ahonnan a fiatal olvasók tudomást szerezhettek a tengeren túli országról, ahol egy könyvnyomtatóból kimagasló államférfi, a művelt Európa tanítója lehetett, sőt kivívhatta hazája szabadságát. Franklin alakja egyszerre antifeudális és antimonarchikus példaképként jelenik meg a folyóirat köre előtt: a róla szóló írás közlése nemcsak azáltal feltűnő, hogy hangot ad az amerikai polgári alkotmány utáni sóvárgásnak, hanem azáltal is, hogy republikánus érzelmeket merészel tolmácsolni a ferenci abszolutizmus sötétségének közepette. Még attól sem riad vissza, hogy olvasói elé idézze Franklin szobrát, megemlítve, hogy kezében megfordított királyi pálcát tart, „mint a monarchiával ellenkező gondolkozásának példázolását.”

Egészen az *Athenaeum*ig nem ismerünk folyóiratot, amelyik ilyen egyértelműen és koncentráltan szólaltatta volna meg idehaza a kor időszerű társadalmi és politikai eszméit.

6

Döbrentéiék publicisztikájának része volt az ifjúság jobb neveléséért, a *pedagógia* megújításaért folytatott küzdelem is. Ismerve Kölcsey sűrű és mélyről felfakadó panaszait a feudális társadalom iskoláinak korszerűtlenségéről, tudjuk igazán méltányolni ennek jelentőségét. A szerkesztő büszkén vallotta legnagyobb eredményének azt, hogy kilenc ifjút sikerült maga köré gyűjtenie, s ebben nyilván annak is része volt, hogy folyóirata az ötödik kötettől kezdve rendszeresen foglalkozott a neveléstudomány kérdéseivel. Valóban: Az *Erdélyi Múzeum* cikkírói a kor demokrata pedagógiai zsenijének, Pestalozzinak tanításait kamatoztatva, úttörőként léptek fel a későbbi reformifjúság alakításában fontos szerepet játszó emberformáló elveknek korszerűsítéséért.

Munkásságukban feltétlenül újszerű, hogy a pedagógia céljait, funkcióját szerves kapcsolatba hozzák az időszerű társadalmi-politikai törekvésekkel. Elsősorban a már többször említett közösségteremtő intenciók vezetik őket a nevelés megújításában: a nemzeti társadalom megteremtésének, a polgári nemzetté válás szolgálatának igénye. A folyóirat munkatársai az ifjúság nevelésében kiváló lehetőséget látnak arra, hogy az ország túlelmelkedni kezdjen a feudális partikularitáson megosztottságon, hogy legalább az élet kezdőpontjánál, az új nemzedék arculatának formálásában megteremtődjön a vágyott polgári-nemzeti egység. Számukra a nevelés, az iskola egyöntetűsége kezdete annak a folyamatnak, amikor az osztálytársadalmi érdek lép az ezernyi csoportérdek helyébe. Az iskola kollektívuma tehát szemükben modellje a nagyobb kollektívumnak, megvalósulási terepének az osztályok együttműködésének,

egymás iránti lojalitásának, s ha nem is mondják ki e szavakkal: az érdekek egyeztetésének, illetve egyesítésének.

De letéteményese a nevelés ügye természetesen a fejlődéselvnek is, hiszen az emberek változása, haladása, kiteljesedése itt mutatkozik meg a legnyilvánvalóbban. Az ésszerűen felépített iskolában a legkevesebb helye lehet a stagnálásnak, az állapotok megmerevedett rendjének. Az alsóbb osztályokban rejlő képességek viszont nyíltan mutatkozhatnak meg itt: az egyenlő nevelés során mindenkinek a tehetségei kibontakozhatnak. Az ifjak pedig más helyet is elfoglalhatnak ennek révén, mint amire a rendiség előírásai predesztinálják őket — kerüljenek ki bár a legszegényebb rétegekből vagy mánás kastélyokból.

A folyóirat pedagógiai tárgyú írásai között Szilágyi Ferencnek, a kolozsvári református kollégium Göttingában végzett történészprofesszorának *A közönséges iskolai nevelésnek a házi-
val összehasonlítása* című tanulmánya a leginstruktívabb (VI. k. 110—137.). Az említett szempontokat az ő gondolatmenetében sorra megtaláljuk, kiegészítve azzal, hogy az összes emberi intézmények között az iskolát teszi az első helyre. Nála az iskola az egész társadalom érdekét képviseli, a nemzetet formálja: az „iskola maga is egy kisded köztársaság”. E megállapításai két másik, ezután következő gondolat fényénél nyerik el igazán gyakorlati értelmüket. Az egyiket Szilágyi fogalmazza meg, a másikat a cikkhez fűzött glosszájában a szerkesztő. A kollégiumi professzor olyan közösségnek minősíti az iskola köztársaságát, amelyben a tanulók szívesen kötnek belső hajlandóságából egész életre szóló barátságot. Ami pedig Döbrentei jegyzetét illeti: az az akkori iskolarendszer kemény bírálata, egyszersmind első kritikája az 1795 után meginduló magyar nyelvű sajtóban a fennálló társadalom valamely intézményének. Az előző kritikai célzatú írások az *Erdélyi Múzeumban* rendre valaminek a hiányát panaszolták, ez viszont egy meglevő és nélkülözhetetlenül fontos társadalmi organizmus elavultságát kárhóztatja — előkészítve ezzel első reformliberálisaink, Magda Pál, Balásházy János stb. fellépését.

Erre szolgál Döbrenteinek másik glosszája is. Szász Mózes kolozsvári unitárius prédikátor történeti áttekintést ad a folyóiratban az ókori népek nevelésügyéről (V. k. 146—176., VI. k. 3—30.), s az ehhez fűzött szerkesztői megjegyzés kárhóztatja azt, hogy az egyiptomi gyermeknek holtig apjuk mesterségénél és állapotában kellett maradniok. „...nem a mindeneket egyenlőnek nézni kellett törvény és polgári rendtartás, hanem kinek-kinek tulajdon természet, hajlandósága s alkalmas volta határozhatja meg azt helyesen, ki micsoda hivatalra, állapotra s mesterségre legyen születve” — hangzik az észrevétel. Ez a szempont éppen nem eredeti, hanem merő átvétel Pestalozzinak híres yverdoni intézete fejlődéséről 1808-ban írott beszámolójából. Értékét, hazai reveláló szerepét ez éppúgy nem csökkenti, mint az irodalomkritikai anyagban bőséggel fellelhető kanti, herderi stb. átvételekét. Hiszen a folyóiratban olvashatói gyakorlati pedagógiai cikkek is — gróf Mikó György és gróf Teleki József tollából — a nagy svájci pedagógus tanácsait hasznosítják hazai földön: az adaptáció nem mond ellent gondolataik itthoni újszerűségének (VII. k. 5—21., X. k. 181—190.).

Új iskola kell és új nevelési módszerek, de milyen erkölcsre tanítsák bennük, illetve általuk a jövő nemzedékét? Szász Mózes *Okos élet regulái* című cikke erre a kérdésre hivatott válaszolni (IX. k. 146—155.). Az effajta vademecumok évszázadok óta elterjedtek voltak irodalmunkban, de az itt olvasható maximák némiképp újszerű erkölcsfilozófiát rögzítenek. Mindenekelőtt és újra a reformevolúció elvét, a tökéletesedés felé való feltétlen törekedés követelményét. A tökéletesedés ideálja pedig áll eszerint a jóízűléből (idők jeleként már ez kerül az első helyre!), a gyors megkülönböztető képességből, az erős és érett ítéletalkotásból, az indulatokon uralkodásból és a szemességből. Különösen az indulatok megfékezésének szükségességét köti többször is tanítványai lelkére. S azt, hogy a boldogság elérésében az „önmunkásság”-nak van a legnagyobb szerepe. Őv viszont a nagyotmondástól, a túlzó dicséretektől — életelve a kevés beszéd és a határozott cselekvés. Megannyi olyan karaktervonás tehát, amely éppen nem a dagályos frázisokba és tétlenségbe vesző nemesi tömegeknek volt a jellemzőjük. Kardcsörtetés, vitézi

hazapuffogatás helyett az erkölcsfilozófus azt ajánlja a fiataloknak, hogy legyenek a maguk urai, hogy a nagy embereket ne csak kövessék, de haladják is meg, hogy csak saját lelkiismeretükre hallgassanak.

A feudális magatartásideál és erkölcsi értékrend mellett tehát polgáriasuló etikai minőségek kezdenek feltűnni az *Erdélyi Múzeum* lapjain.

7

S a költészet, általában a szépirodalmi műfajok, meg a kritika? A poézis központi szerepet töltött be a hazai felvilágosodás irodalmi sajtójában, az adta meg legfőbb értékét; milyen helyet kapott hát Döbrenteiék koncepciójában? Az irodalomelméleti és publicisztikai írások itteni ismeretes súlya alapján nyilvánvaló, hogy jelentősége csökkent. Az *Erdélyi Múzeum* bőséggel közöl ugyan szépirodalmi anyagot, de az sohasem határozza meg a lap arculatát, számaránya is az egyes kötetekben fokozatosan kevesedik.

Összehasonlítva a *Magyar Museummal*, *Orpheusszal*, szembetűnő, hogy a válogatás kifejezetten eredetiségre törekszik: igen kevés műfordítást közöl. Amit viszont idegen auktoroktól megjelentet, az túlnyomórészt görög eredetű (Anakreon, Homérosz, Meleagrosz, Szapphó) — ellentmondva ezáltal a relativ szép megvalósítására irányuló önnön elméleti törekvéseinek. De ellentmondást kell látnunk a széppróza és a dráma műfajainak teoretikus igénye és a rendkívül sovány gyakorlati eredmények között is. Drámát egyáltalán nem közölnek, eredeti prózát csak Szentmiklóssy Alajos tollából: annak szintelen-jellegtelen meséit, azaz épp a legklassziczálóbb műfajok egyikét, amelyekben a legkevésbé rajzolódhatnak ki a hazai élet óhajtott színei. Jean Pierre Claris de Florian gyenge elbeszélésének s az angol Spectator több mint száz esztendő tárcáinak átültetése Kis János tollából a széppróza hiányaiért nemigen kárpótolhat bennünket. Kazinczy és Dessewffy József épp Döbrentei ösztönzésére kaptak kedvet a jelent tükröző útleírások megalkotására — lett volna hát mivel fűszerezni a lap összeállítását.

A szépirodalmi részben tehát a költészet dominál. Szerkesztői szándékaiban pedig láthatólag az egységtörekvés a legfontosabb: az, hogy lehetőség szerint megszólaltassa költészetünk mindegyik jelentékenyebb élő és ható művelőjét. Szerepel verseivel természetesen Kazinczy, továbbá tanítványai, Kölcsey és Szemere, hívei és barátai közül Berzsenyi, Dessewffy, Horvát István, Kis János, Sipos Pál, Szentmiklóssy, Ungvárnémeti Tóth László, Vitkovics, de helyet kap a vele szembenálló Fejér György, Horvát Elek és Horváth János is. Döbrentei fiataljai, Aranyosrákosi Székely Sándor, Deáky Zsigmond, Füzesi József és Wajda Albert is áldozhatnak itt a műzáknak. S főleg Dukai Takács Judit, akinek verseivel először tűnik fel költőné neve a hazai sajtóban. Ez a széles spektrum jelzi, hogy Döbrentei e téren sikerrel tudta megvalósítani célkitűzését: valamennyi erő egyesítését.

Ez azonban szükségszerűen együttjárt a lírai anyag elmosódottságával, önálló karakterének gyengeségével. Az *Erdélyi Múzeumban* poétai törekvések, irányok, műfajok, utak válogatatlanul keverednek — a szerkesztő csupán az egyénibb, sajátyszerűbb, a romantika felé tájékozódó hangokat igyekszik lehetőleg korlátozni. Megtaláljuk benne a klasszicista ódát, a tanító célzatú, filozofikus episztolát, a szentimentális elégiát, a rokokó idillt, az alkaioszi, illetve szapphói versnemben megjelenő erkölcsi himnuszt, az antikizáló epigrammát, a patetikus-retorikus gondolati költeményt — azaz a klasszicizmus ismert műfajait. Elvéve, nyomokban találjuk viszont meg a romantikáét: a szerkesztő a gyakorlatban visszariadt attól, amit elméletileg oly ösztönzően hirdetett. Hogy mennyire, azt két hasonló eset is igazolhatja. Legközelebbi barátjának, Buczy Emilnek beküldött verseire azt jegyzi meg 1812. január 31-i, majd 1814. december 18-i levelében, hogy versei nem elég világosak, eszméi, érzései homályosak. Szó szerint ezzel utasítja el 1813. november 9-én, illetve 1814. február 25-én a romantikus önkifejezés felé tájékozódó Kölcseyt is: ami a szabályoktól, az átlagos nyelvhaználtól eltérő volt, attól a konkrét megvalósítás során idegenkedett.

Néhány értékesebb költői alkotás azonban így is megjelent folyóiratában. Ízlésnevelő hatásuk volt például Kazinczy epigrammáinak, kiváltképp a képzőművészeti tárgyúaknak: kiváló festmények témáin-hangulatiságán sugározta át a maga transzfigurált-ellégiesített, ugyanakkor az elragadtatás forrását hordozó érzelmeit (I. k. 69–71.). Nagy Gáborhoz intézett episztolájában pedig kitörő személyességgel követelte az érzelmek jogát, a szenvedés és a szenvedély megvallásának lehetőségét (II. k. 97–100.). Ugyancsak ízlésnevelő szerepük volt Szemere Pál szonettjeinek: a műfaj eleve a művészet, a választékosság, a fentebb stíl közege. Quatrain-jeiben és tercettjeiben érzelmi bensőség, érzelmi affektivitás illet meg, áradó szubjektivitás, de szigorú mértékben, erőteljes líraiság, de a forma tartó pillérei között. Ideálvilág utáni forró sóvárgása, emocionalitása mindenesetre az egyik legromantikusabb költői hang az *Erdélyi Múzeum* lapjain (I. k. 49–51.). Csak Berzsenyinek az első költőnő, Dukai Takács Judit jelentkezését ünneplő, ódai energiájú episztolája veszi fel e téren vele a versenyt: romantikus szárnyalással és dinamikával lelkesül a klasszicizmus hermetikus-ezoterikus világáért (III. k. 42–45.). Hasonló *A phantasiához* fohászokodó Kölcsy elvagyódása is, csak még személyesebb s olvadóbb, a költészet hatalma iránti hite feltétlenebb (V. k. 141–142.). Újszerű végül Malvina, azaz az ódával megtisztelt Dukai Takács Judit versének gyengéd és plasztikus dalszerűsége is (III. k. 40–41.).

Az irodalom egyes műfajai közt a kritika járt a folyóiratban a legszerencsétlenebbül. Holott előbeszédében Döbrentei nemcsak önálló programpontjaként tüntette azt fel, de külön is kiemelte fontosságát, ígérve, hogy minden kritikát megérdemlő magyar írást meg fognak ítélni. Ebből azonban semmi sem lett: már Kazinczynak az első kötetben megjelentett, emlékezetes Himfy-kritikáját csupán enyhítő klauzulával ellátva („... a legnagyobb léleknek, az ő legfelségesebb munkájában is marad gyengébb hely” stb.) merte az olvasók elébe bocsátani (I. k. 72–89.). Amikor pedig a kritika miatt negyven előfizető lemondott, végképp megriadt, s nem közölt többé szépirodalmi műről bírálatot. Visszautasította — épületesnek egyáltalán nem nevezhető levelezés kíséretében — Kölcsy Csokonai-kritikáját is, amelyet pedig a költő az ő megrendelésére készített; annak másutt való megjelenése után pedig szálnalmasan semmitmondó értekezést tett közzé *A kritikáról* (IX. k. 155–177.).

Közrejátszott ebben — Döbrentei gyávaságán és simulékonyságán túl — az is, hogy ő maga semmiképp sem volt kritikusnak való: műöszöne messze elmaradt tájékozottsága és kor-érzékenysége mögött. Ha konkrét műalkotással állott szemben, csupán a klasszicizmus iskolában tanult ízlés-sztereotípiái alapján tudta azt megközelíteni. Árulkodó bizonyosságai ennek a drámapályázat díjnyertes alkotásairól adott kezdetleges értékelései, még inkább azok az esetek, amikor Kölcsynek, illetve Dessewffy Józsefnek műveit kellett megítélnie. Nemcsak arra a már ismertetett mozzanatra gondolunk, amikor a „szívnek nyelve”-t megszólaltató Kölcsy homályosságért rőta meg, hanem egyéb megnyilatkozásaira. Arra például, hogy elolvassa annak *Ábránd* című versét, azzal a javaslattal állt elő: „... a végére én nem hoznék szerelmet, hanem festeném tovább az idealitást”, majd másutt a *vérrel mocskos bajnok* kifejezést *vérrel befecskendezett*-re javította, a csermely *csácsogását csergedez*-re stb. Hasonlóképpen járt Dessewffy is: az ő *Bátfai leveleiben az eldöntődött idők*-et *eldölt hamvas idők*-re helyesbítette. Meg is kapta érte Dessewffy rosszallását: „... Ebben a kitételben Eldöntődött azért nagyon nagy erő, mert a határozatlan értelmű és így az olvasónak mind a tűz mind a víz felforgatásait észébe juttatja. Dieses Wort gibt eben durch seine Unbestimmtheit einen grössern Spielraum der Einbildungskraft und das war hier zum Zweck des Dichters in dieser Stelle nothwendig.” A romantikus irodalmi praxis szólt itt vissza Döbrenteinek. Az üvegpalackból kiszabadított szellem, amelyet elméleti téren oly hatékonyan felidézett, de amelynek gyakorlatával lépést tartani már nem tudott.

Az *Erdélyi Múzeum* azonban még középszerű költészeti és gyenge kritikai anyagával is — fonákjáról — a fejlődést munkálta: azok — a rendkívül jelentős irodalomelméleti-publicisztikai tanulmányok árnyékában — újra és nyomatékosan ráébresztették szellemi életünk

munkásait a tudomány és a szépirodalom elválasztásának elodázhatatlanságára, az enciklopédikus sajtó-formátum elavultságára, illetve a kritikai műfaj polgár-jogáért folytatott fokozott küzdelem szükségességére. Megszűnését 1818-ban nem is valaminő külső kényszer, vagy a szerkesztő kedvének, esetleg a kéziratoknak megcsappanása idézte elő, hanem az, hogy az 1815—1816. évi rossz termések nyomán 1817-ben szörnyű éhínség pusztított a Kárpát-medencében, különösen Erdélyben. A súlyossá vált gazdasági helyzet következtében az előfizetők egész sora volt kénytelen lemondani, s ezt csak erősítette az, hogy ekkor már az ország központjában is sikerrel működött az első havonta megjelenő tudományos folyóiratunk, a *Tudományos Gyűjtemény* — az az orgánum, melynek létrejöttéhez ösztönző példaként épp az *Erdélyi Múzeum* szolgált.

Folyóiratunk a hazai közgondolkodásba bevezetett eszméivel a polgári átalakulásért és a nemzetté válásért folytatott harcok kiindulópontjává lett: főbb gondolatai — a maga erejéből világot alkotó zseni fogalmáról, a változás ideájáról, író és nemzet korrelatív viszonyáról, az irodalom nemzeti egységet teremtő funkciójáról, a hazai élet időszzerű jelenségeinek tükrözéséről stb. — utóbb mind erőteljes szellemi impulzusokat nyújtottak a rendiség és a Habsburg-függőség elleni küzdelemhez. Abban, hogy az irodalom a szabadság és az egyenlőség közegevé kezdett válni Magyarországon, az *Erdélyi Múzeumnak* múlhatatlan az érdeme.

István Fenyő

UN PRÉPARATEUR IDÉOLOGIQUE DE L'ÂGE DES RÉFORMES HONGROIS: LE MUSÉE DE TRANSYLVANIE

L'étude s'occupe de l'histoire de la première revue littéraire et culturelle de langue hongroise du XIXe siècle, du Musée de Transylvanie qui paraissait entre 1814 et 1818. Elle fait connaître les circonstances de la création de la revue, les composants qui ont rendu possible sa parution. A la base de l'analyse et de l'interprétation d'un matériel multiple, elle démontre que la revue a joué un grand rôle de médiatrice dans la propagation des idées romantiques et libérales. Partant de la fameuse thèse de programme de Gábor Döbrentei, intitulée *Originalité et récompense*, elle démontre à travers l'analyse d'une série de dissertations l'apparition de pionnier des idées de la littérature nationale, de la littérature populaire, de l'historisme et de l'évolutionnisme et l'apparition de la méthode de la littérature comparée européenne sur les pages du *Musée de Transylvanie*. Elle jette de la lumière sur le fait aussi que c'était dans ce même organe que la noblesse de la naissance commençait à être remplacée par la noblesse de l'esprit, que c'était ici qu'on commençait à faire attention, pour la première fois au XIXe siècle, aux phénomènes et aux institutions de l'embourgeoisement d'ouest-européen qui était encore progressiste à cette date. Dans sa conclusion finale, l'auteur de l'étude souligne que le *Musée de Transylvanie* a un mérite impérissable par le fait qu'à partir 1814, la littérature et la culture commencent à devenir le milieu de la liberté et de l'égalité.